

ΠΑΛΙΑ ΕΛΑΙΟΤΡΙΒΕΙΑ ΤΗΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

Νικόλαος Γ. Λάσκαρης

Δρ Αρχαιολογίας
Πανεπιστήμιο Paris I - Panthéon-Sorbonne

Η καλλιέργεια της ελιάς έλαβε μεγάλη διάδοση στη Μεσσηνία, ιδιαίτερα κατά τη δεύτερη ενετική κατοχή της Πελοποννήσου (1685-1715). Ωστόσο, μέχρι πριν από λίγες δεκαετίες τα ελαιόδενδρα δεν είχαν τη σημερινή διάδοση, διότι οι κάτοικοι ασχολούνταν κυρίως με την παραγωγή των σύκων, την καλλιέργεια της αμπέλου και άλλων οπωροφόρων δένδρων, την εκτροφή του μεταξοσκώληκα και δευτερευόντως με την καλλιέργεια της ελιάς. Η ποικιλία που κυριαρχεί είναι η κορωνέικη.

Στα σύνολα της προβιομηχανικής εποχής, όπου η πέτρα, το ξύλο και η ανθρώπινη ή η ζωική δύναμη παίζουν κύριο ρόλο, η τεχνολογία δεν απέχει και πολύ από τις προηγούμενες περιόδους μέχρι την πιο μακρινή αρχαιότητα. Με την εισαγωγή όμως της μηχανικής κίνησης και την είσοδο στη βιομηχανική εποχή το πετρέλαιο και η ηλεκτρική κίνηση άλλαξαν τους συσχετισμούς και διαμόρφωσαν νέους τρόπους επεξεργασίας και συνακόλουθα νέα μοντέλα. Τα τελευταία χρόνια έχει εντατικοποιηθεί η χρήση των νέων μηχανών φυγοκεντρικής τεχνολογίας, οι οποίες επεξεργάζονται πλέον σημαντικές ποσότητες ελαιοκάρπου, ενώ τείνουν να εξαφανιστούν και τα τελευταία υπολείμματα της παλαιάς τεχνολογίας με τα λιθάρια.

Στην έρευνά μας στην περιοχή της Άνω Μεσσηνίας συναντήσαμε όλους τους τύπους των τριβείων και πιεστηρίων. Η μελέτη κάλυψε μερικώς την περιοχή των Δήμων Οιχαλίας, Μεγαλά, Αρφαρά, Θουρίας και Καλαμάτας.

Τυπολογία μηχανημάτων

Το μηχανικό τμήμα του ελαιοτριβείου αποτελείται από δύο μέρη: το τριβείο και το πιεστήριο. Συμπληρωματικά τμήματά του απαραίτητα ή μη είναι οι ρωγιοί, δηλ. οι χώροι όπου αποθήκευαν οι παραγωγοί το προϊόν τους, το πηγάδι για το νερό, απαραίτητο για κάποιες φάσεις της επεξεργασίας, και τα σκεύη με τα οποία μετέφεραν τη ζυμη από το τριβείο στο πιεστήριο και από εκεί το λάδι στην οικία του παραγωγού. Η τυπολογία των εξεταζόμενων ελαιοτριβείων διαιρείται σε τρεις κατηγορίες που αντιπροσωπεύουν τρεις εποχές αλλά και τρεις ερμηκικούς τρόπους επεξεργασίας του ελαιολάδου.

Ο πρώτος τύπος, εντάσσεται χρονολογικά στα μέσα του 19ου αιώνα και εντεύθεν και αποτελείται από το λίθινο κατωλίθι και πανωλίθι του τριβείου, τη λίθινη βάση του πιεστηρίου και την ξύλινη ανωδομή του, που συνήθως λείπει.

Ο δεύτερος τύπος συνίσταται από λίθινο τριβείο και μεταλλικό -βιδωτό- πιεστήριο και χρονολογείται από τα τέλη του 19ου αιώνα και εντεύθεν.

Ο τρίτος αποτελείται από λίθινο υπερψωμένο τριβείο με λαμαρίνα στην περιφέρεια και υδραυλικό πιεστήριο, κινούμενα και τα δύο με πετρελαιοκίνητες ή ηλεκτροκίνητες μηχανές.

Η κυριότερη διαφοροποίηση και στους τρεις τύπους έγκειται στην αλλαγή της μορφής και της λειτουργίας του πιεστηρίου, το οποίο κινούνταν στις δύο πρώτες κατηγορίες από ανθρώπινο ή στη δεύτερη κατηγορία με την παρεμβολή βιντσιού. Αντίθετα, το τριβείο στις δύο πρώτες κατηγορίες γύριζε, όπου ο χώρος επέτρεπε, με ζωική ή διαφορετικά με ανθρώπινη δύναμη.

Λιθίνα σύνολα

Σε αυτή την κατηγορία το τριβείο αποτελείται από ένα κατωλίθι και ένα πανωλίθι, αμφότερα κυ-

λινόρικό, το δε πιεστήριο συνίσταται από τη λίθινη βάση του, η οποία περιλαμβάνει την κυκλική χαραγή στο μέσον, την κοιλότητα της εκροής και τις δύο σπές στήριξης των κάθετων δοκαριών (α-δράχτια) της ανωδομής. Πρόκειται για εξελέη των αρχαίων πιεστηρίων που αποτελούνταν από δύο λιθάρια. Σπανίστατα διαφοροποιείται η μορφή της βάσης του πιεστηρίου¹.

Στις ορεινές περιοχές, η επεξεργασία την παλαιά εποχή γινόταν επί τόπου, επειδή ήταν δύσκολη η μεταφορά του καρπού στο χώρο επεξεργασίας του στο χωριό ή στην πόλη. Έτσι, τα πρώτα σύνολα προβιομηχανικής εποχής απαντούν στις ορεινές περιοχές πάνω από το χωριό Κατσαρού και ανατολικά του όπου το χωριό Πεύκο.

Η πρώτη εγκατάσταση βρίσκεται στη θέση Τράιζα του χωριού Πεύκο. Το καταλίθι και η βάση του πιεστηρίου βρίσκονταν μέχρι το έτος 2000 στην κατωφέρεια των χωραφιών σε δυσπρόσιτο σημείο. Το ανάλιθι έχει μεταφερθεί σε απόσταση περ. 300 μ.² Η δεύτερη εγκατάσταση απαντά στη θέση Σχινόλακκα στα σύνορα Κατσαρού-Πεύκου³. Το ελαστριβείο, εμβαδού 69 τ.μ. περίπου, περιλαμβάνει το καταλίθι και το ανάλιθι τοποθετημένο οριζόντια πάνω σε αυτό, καθώς και τη βάση του πιεστηρίου. Η στενότητα του χώρου αλλά και οι μικρές διαστάσεις των λιθαρίων υποδηλώνουν ότι η όλη εργασία γινόταν χειρωνακτικά από ανθρώπους και όχι από ζώα. Η τρίτη εγκατάσταση είναι στη θέση Κατσουλιέρα, πλησίον της κολής του ρέματος Ξεριά. Στην αριστερή πλευρά του δρόμου Κατσαρού-Πεύκου, είναι τοποθετημένο ορθό ένα κυλινδρικό καταλίθι τριβείου με μικρή κοιλότητα στο κέντρο. Η βάση του λιθαριού του πιεστηρίου είναι τοποθετημένη ανάποδα στη δεξιά πλευρά του δρόμου. Η τέ-

ταρτη εγκατάσταση βρίσκεται στις ΝΑ. υπώρειες του όρους, στη θέση Γεωργανταίκα της τέως κοινότητας Βρωμιόβρυσης. Ο ενιαίος χώρος, εμβαδού 39 τ.μ., έχει στη Ν. πλευρά ένα καταλίθι σε οριζόντια θέση και ένα κυλινδρικό –το οποίο μάλλον τείνει προς κολουροκωνικό– ανάλιθι τοποθετημένο πλαγιάστ. Το τελευταίο φέρει δύο ομόκεντρες κυκλικές χαραγές ελαφρού βάθους. Στη Β. πλευρά του χώρου βρίσκεται η βάση του πιεστηρίου με σκαπτό υπολήνιο, που απαντά για πρώτη φορά σε αυτού του είδους τα μελετώμενα πιεστήρια.

Λείψανα σε ερειπωμένα κτίσματα χωρίς ίχνη πιεστηρίων βρέθηκαν και στις θέσεις Παλιόμπαλα του Πεύκου και Παλιολεπτροβίου του Κατσαρού.

Οι μιλίοπετρες των υπό μελέτη τριβείων έχουν μικρές διαφοροποιήσεις στις διαστάσεις τους⁴, η επιφάνειά τους είναι λεία⁵ και πάντα το καταλίθι είναι μεγαλύτερο (στη θέση Τράιζα το πανωλίθι είναι ελαφρώς μεγαλύτερο)⁶. Τα καταλίθια των παραπάνω τριβείων είναι ανεξάρτητα λιθάρια, ενώ μόνο αυτό στη θέση Γεωργανταίκα είναι ενσωματωμένο στη γη και περιβάλλεται από κτιστό τοιχάριο αποτελούμενο από μια σειρά λίθων, όπως αυτά στη θέση Αγριάς της επόμενης κατηγορίας, για διευρυση της επιφάνειας.

Σύνολα με βιδωτά μεταλλικά πιεστήρια

Τα βιδωτά πιεστήρια ακολουθούν τον προηγούμενο τύπο με τη διαφορά ότι στο μέσον του ύψους τοποθετείται ένας κοχλίας-βίδα, έξιλιος στην αρχή, σιδερένιος στη συνέχεια, ο οποίος περιστρεφόμενος πιέζει την πλάντα. Στριζέται στα άκρα από δύο αδράχτια.

1. Κατσαρού-Βρωμιόβρυση. Θέση Γεωργανταίκα. Η βάση του ξύλινου πιεστηρίου με το υπολήνιο.

2. Πεύκο. Θέση Αγριάς. Ελαστριβείο Κουρκουλή. Το βιδωτό πιεστήριο.

Τα πιο συνηθισμένα πιεστήρια ήταν με κασάνια και μονέλλα⁷. Σε αυτά η μεγάλη πίεση γίνεται με βαρούλκο (βίντσι), είτε χειροκίνητο είτε μηχανοκίνητο.

Ο τύπος του ελαιοτριβείου με βιδωτό πιεστήριο έκανε την εμφάνισή του κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 18ου αιώνα και στις αρχές του 19ου. Τα μέρη του πιεστηρίου ήταν η βίδα ή κοχλίας, η κασάνια, η φωλιά της κασάνιας και η πλάντρα⁸. Τα πιεστήρια που μας αποσολούν εδώ ανήκουν σε αυτόν τον τύπο και είναι εξ ολοκλήρου σιδερένια.

Το ελαιοτριβείο στη θέση Μαριόστρα του Πεύκου, ιδιοκτησίας Π.Α. Τζώρτζη, άρχισε να λειτουργεί γύρω στο 1935-37. Από τα δύο λιθάρια που βρίσκονται στον εξωτερικό χώρο του ελαιοτριβείου, το πρώτο είναι κυλινδρικό και το δεύτερο κολοροκωνικό⁹. Τα δύο κυλινδρικά λιθάρια στο εσωτερικό του κτίσματος, στη θέση του τριβείου της τελευταίας περιόδου, χρησιμοποιήθηκαν μετά το 1945 μέχρι το 1958, είναι από γκρίζα πέτρα και προέρχονται από νησί, ίσως από την Αίγινα¹⁰. Από τα πιεστήρια σώζονται μόνο οι κτιστές βάσεις τους καθώς και το βίντσι.

Δύο άλλα ελαιοτριβεία, με τα μέλη τους διατηρούμενα σε καλή κατάσταση, βρίσκονται στη θέση Αγγυλιές της τέως κοινότητας Πεύκου. Το πρώτο, ιδιοκτησίας Κουρκουλίη, διατηρεί το κατωλίθι, κτιστό μέσα στη γη με πρόσθετο τοιχάριο στην εξωτερική περιφέρεια και το πανωλίθι, και τα δύο από γκρίζα ντόπια πέτρα. Το πιεστήριο φέρει στην άνω πλευρά του την επιγραφή: «Frais HUGON & Cie / CONSTRUCTEURS MECANICIENS / Boulevard National, 112 / MARSEILLE».

Το δεύτερο ελαιοτριβείο, ιδιοκτησίας Νιάρχο, διατηρεί από το τριβείο το κατωλίθι, το ο-

ποίο είναι επίσης στην εξωτερική περιφέρεια του κτιστό στη γη. Σώζεται ακόμη το πανωλίθι, το δεύτερο κολοροκωνικό πανωλίθι, το βίντσι¹¹ και το πιεστήριο, το οποίο στο μέτωπο του άνω και κάτω επιπέδου φέρει το κεφαλαίο γράμμα Α. Η πλάντρα του πιεστηρίου είναι αποσπώσιμη και εκτός θέσεως.

Λιθάρια τριβείου, κατωλίθι και ανωλίθι επισημάνθηκαν στα χωριά Δρέμι, Σταματινού, στα Παλαιά Τσουκαλέικα, στη Σκάλα και στην Οικαλία. Στη Μερρόπη, σε παλαιά εγκατάσταση του ελαιοτριβείου Λιώση, σώζονται στην αυλή οι βάσεις των ρωγών από ταμμεντόλιθους.

Στο χωριό Καλύβια σώζεται ερειπωμένη εγκατάσταση ελαιοτριβείου ιδιοκτησίας Ηλία Δημοηλιόπουλου, με βιδωτό πιεστήριο.

Στο χωριό Σκάλα, σε ερειπωμένη εγκατάσταση ελαιοτριβείου ιδιοκτησίας Δημ. Νικολακόπουλου, το οποίο λειτουργούσε έως το 1960, σώζεται το κτιστό τριβείο με δύο λιθάρια¹² από φαιή πέτρα και δύο βιδωτά πιεστήρια με οπή μανιβέλας, κασάνια και τετράγωνη βάση με κολάπτητες στις εξωτερικές πλευρές. Το ένα φέρει την επιγραφή «ΜΗΧΑΝΟΥΡ / ΓΕΙΟΝ Σ. Ν. / ΠΕΡΡΑΚΗ / ΕΝ ΠΕΙΡΑΙΕΙ», και το δεύτερο «ΤΖΙΝ / ΜΑΚ ΔΟΥΛΛ & ΒΑΡΒΟΥΡ / ΕΝ ΠΕΙΡΑΙΕΙ». Η μηχανή είναι «CAMPBELL ENGLAND».

Στον Άγιο Φλώρο και δίπλα στην κοίτη των πηγών του ποταμού Παμίσου είναι αποθηκευμένα μηχανήματα ελαιοτριβείου, μεταξύ των άλλων πιεστήριο με την επιγραφή «ΜΗΧΑΝΟΥΡΓΕΙΟΝ / Ν. ΑΡΓΥΡΙΟΥ / ΕΝ ΠΕΙΡΑΙΕΙ»¹³ και δύο διαχωριστήρες Papanelli Fioravante, Foligno (Italia), του γραφείου αντιπροσώπων «ΓΕΝΙΚΟΙ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΟΙ Άφρι Π. ΜΑΝΕΣΗ, Καποδιστριαύ 17, ΚΕΡΚΥΡΑ, ΕΡΓ. ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΤΕΧΝΩΝ & ΧΥΤΗΡΙΑ».

3. Καταρού, Ελαιοτριβείο Νικολάου. Το τριβείο.

4. Θουρία, Ελαιοτριβείο Αποστολάκη. Το υδρικό πιεστήριο του οίκου Victor Coq.

5. Πέικια. Ελαιοτριβείο Δημ. Τζώρτζη. Αποθήκη του ξύλου με το λιβάνι του τριβείου, το διαχωριστήρα και το υδραυλικό πιεστήριο.

Σύνολο με υδραυλικά πιεστήρια

Τα πιεστήρια αυτού του τύπου έχουν τέσσερα στηρίγματα και το έμβολο, τοποθετημένο υπόγεια, βρίσκεται σε ύψος ανάλογο με τη θέση που είχε την τελευταία στιγμή της λειτουργίας του¹⁴. Στην περιοχή που εξετάζουμε το υδραυλικό πιεστήριο εμφανίστηκε γύρω στο 1915¹⁵.

Το κτίριο του ελαιοτριβείου Τράγου του Κατσαρού χρονολογείται από το 1920. Το πιεστήριο φέρει την επιγραφή στην άνω πλευρά «ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ / ΜΗΧΑΝΟΠΟΙΕΙΟΝ / "ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ"» και η αντλία επίσης την επιγραφή «ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ». Η μηχανή φέρει στη μία πλευρά την επιγραφή «CAMPBELL LETCHWORTH» και στην άλλη «C.H.A.

6. Άγιος Θάμαρος. Ελαιοτριβείο Σταθέ. Υδραυλικό πιεστήριο του οίκου Campione.

PAPATHANASY PATRAS (GREECE) AGENTS...». Το μοτέρ είναι βελγικής προέλευσης «CONSTRUCTIONS ELECTRIQUES DE BELGIQUE, LIÈGE ...». Στην οικία Γ. Νικολάου φυλάσσεται διαχωριστήρας «DE LAVAL» με την πρόσθετη ένδειξη «STOCKHOLM (SWEDEN), ΓΕΝΙΚΟ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΟ ΕΣΚΑΦ. ΠΕΙΡΑΙΕΥΣ-ΑΘΗΝΑ-ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ», και αδιάγνωστα τα λοιπά στοιχεία. Χρησιμοποιήθηκε στο ελαιοτριβείο Τράγου από το 1951/2 έως το 1967-70. Τα λιθάρια του τριβείου προέρχονται από τη Μήλο¹⁶.

Το ελαιοτριβείο διαθέτει 17 πέτρινους ρωγούς διατεταγμένους κατά μήκος του έναντι του εργοστασίου τοίχου του κηπού¹⁷. Από τα μηχανήματα σώζονται το τριβείο με την κυκλική λαμαρίνα και τα δύο λιθάρια, η διηλιθόσκαφη του πιεστήριου, το πιεστήριο, η αντλία, η μηχανή, οι τροχαλίες και άλλα μικροεξαρτήματα, και στον κήπο η σκάφη και το πηγάδι. Στην κορυφή του ενδιάμεσου τοίχου, στην ενδεδειγμένη θέση, μεταξύ πρώτου και δεύτερου δωματίου βρίσκεται το ντεπόζιτο του νερού¹⁸.

Το κτίριο του ελαιοτριβείου Νικολάου του Κατσαρού χρονολογείται από το 1920. Το προτελευταίο βιδωτό πιεστήριο που χρησιμοποιήθηκε προ του 1930 ήταν του εργοστασίου Πετιενόρη από την Καλαμάτα. Υδραυλικό χρησιμοποιήθηκε μετά το 1930. Τα υπάρχοντα μηχανήματα ανήκουν στην περίοδο των ετών 1935-50. Σώζονται το τριβείο με τη λαμαρίνα και τα δύο λιθάρια και το πιεστήριο καθώς και το κυκλικό καζάνι του νερού. Το πιεστήριο φέρει στο άνω μέρος την επιγραφή «VICTOR COG AIX BDR».

Στο χωριό Πέικια υπάρχει ελαιοτριβείο εκτός χρηστικής ιδιοκτησίας Δημ. Τζώρτζη. Ο κύριος χώρος έχει εμβαδόν 38,50 τ.μ. και ο πρόσθετος επιστερωμένος με τοιμένο 31,60 τ.μ. Η στέγη έχει καταπέσοι εξ ολοκλήρου. Με τα υπάρχοντα μηχανήματα

νήματα λειτουργήσε από το 1960 μέχρι το 1972-73. Το σωζόμενο λιθόρι από λευκό ασβεστόλιθο χρησιμοποιήθηκε σε προγενέστερη εποχή. Διατηρούνται η μηχανή, ο μεταλλικός κυκλικός σπαστήρας, η αντλία κινήσεως, το υδραυλικό πιεστήριο με το έμβολο καταγωνισασμένο και χωρίς κτιστή βάση, η σκάφη του πιεστηρίου και ο διαχωριστήρας¹⁹, που φέρει τα στοιχεία: «ΓΕΝΙΚΗ ΑΝΤΙ-ΠΡΟΣΩΠΕΙΑ / ΑΜΕΡΕΛ Α.Ε. / ...». Είναι ιταλικός της Veronesi Bologna. Η μηχανή κινήσεως φέρει επιγραφή «FRITZ MUELLER ESSLINGEN» και η μηχανή πετρελαίου «LÖCKNER-HUMBOLDT-DEULTZ AG. KÖLN / MAH ...».

Στο χωριό Δεσούλλα, στα σύνορα με το Φίλια, ο υδροκίνητος μύλος ιδιοκτησίας Ι. Παναγιωτόπουλου χρησιμοποιήθηκε και ως ελαστριβείο. Έχει κηρυχθεί διατηρητέο μνημείο (ΦΕΚ 1096/Β/9-6-99). Σώζεται και η μεγάλη φτερωτή του μύλου.

Υδραυλικό πιεστήριο χρησιμοποιούσε και το ελαστριβείο Γεωργούντζου στον Αγ. Φλώρο, το οποίο φέρει την επιγραφή «ΝΙΚ. Α. ΛΙΠΟΒΑΤΖ / ΠΕΙΡΑΙΕΥΣ / ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟΝ / ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΩΝ / ΚΑΤΑΣΚΕΥΩΝ». Διατηρούσε και τη μηχανή. Η εγκατάσταση βρισκόταν μέχρι το 2001 στο ισόγειο διώροφου κτιρίου. Ήδη το ελαστριβείο διαλύθηκε λόγω ιδιοκτησιακών κληρονομικών δευτετήσεων και τα μηχανήματα διασπάρσθησαν ή καταστράφηκαν.

Στη Θουρία λειτουργούσε προ του 1900 ελαστριβείο ιδιοκτησίας Αλέξ. Αποστολάκη. Το 1900 προστέθηκε στον όροφο οικία. Στην αυλή βρίσκεται λιθάρι της πρώτης εποχής λειτουργίας του. Από τα μηχανήματα σώζονται στο εσωτερικό το κτιστό τριβείο με δύο ανωλίθια άνοιου πάσας και λαμαρίνα, το πιεστήριο του οίκου «VICTOR COQ AIX BDR», η λήμπα για το διαχωρισμό του λαδιού από τα κλοζύμια²⁰, τρία πιθάρια για

το «δικαίωμα» του λιωτριβιάρη στο πατάρι, η μπότσα, τσαντήλια τύπου φακέλου και δύο γουρουνοσάκοι για τη μεταφορά του λαδιού στην οικία του παραγωγού. Στο εσωτερικό επίσης όπως και στην αυλή σώζονται ίχνη από συνολικά 10 ραγούς. Το ελαστριβείο σταμάτησε να λειτουργεί γύρω στο 1970. Είναι αξιοπρόσοκτη η φροντίδα με την οποία ο τρίτος στη σειρά ιδιοκτήτης Βασ. Αποστολάκης διατήρησε όλα τα υπάρχοντα μηχανήματα και επιμελήθηκε το χώρο, ο οποίος είναι επισκέψιμος και αποτελεί παράδειγμα προς μίμηση φροντίδας και αναδειξέως βιομηχανικού κτιρίου.

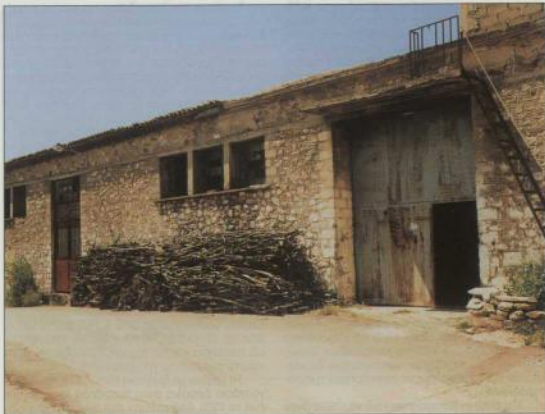
Στον Αλμυρό του δήμου Καλαμάτας, δίπλα στην ακτή και επί της δημοσίας οδού, στο ισόγειο αναπαλαιωμένου κτιρίου του ελαστριβείου Μασουριζή, λειτουργεί το νυκτερινό κέντρο «ΑΕΚΤΩΡ». Στον εξωτερικό χώρο βρίσκονται διάφορα μηχανήματα μεταξύ των οποίων μηχανή με την επιγραφή «ΜΗΧΑΝΟΠΟΙΕΙΟΝ / Γ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟ / ΕΝ ΠΕΙΡΑΙΕΙ» και άλλη «WHEATLEY, LTD OIL AND GAS ENGINE MANUFACTURERS LEEDS AND LONDON NEW MODEL 1911», στο εσωτερικό τριβείο, αντλία του οίκου «VICTOR COQ & FILS & Cie / MECANICIENS CONSTRUCTEURS / AIX EN PROVENCE» και πιεστήριο επίσης του «VICTOR COQ AIX BDR» και στο τύμπανο τα γραμάματα «PC».

Το τριβείο με ζωήλατη κίνηση στο πρώτο εργοστάσιο Δρούλια στους Καταοράς λειτουργήσε έως το 1920. Από τότε και στη συνέχεια χρησιμοποιούσαν πιεστήριο με αδρόχη-βιδιωτό και κίνηση με ιμάντα από την τροχαλία και μανιβέλα για την περιστροφή του αδρόχου χειρωνακτικά. Διατηρούνται τα δύο πιεστήρια του οίκου Θεοχάρι με ανοιχτά τσαντήλια και δεξιά αντλία πρέσεως και ένα του Πετεινάρη με τσαντήλια σε σχήμα φακέλου. Το εργοστάσιο Θεοχάρι συνεχίζει τη δραστηριότητά του με έδρα τη Μάνδρα Αττικής.

7. Άνθρα.
Ελαστριβείο Φιλίας.

Β. Κατσαρού.
Ελαιοτριβείο Δρούκλα.

Το ελαιοτριβείο Χαρίτση στο Διαβολίτσι διαθέτει πιεστήριο του Θεοχάρη. Επίσης στα κτήματα Αθ. Διαγούπη, το πρώτο στην Καλλιρρόη και το δεύτερο προς το Βασιλικό, υπάρχουν πιεστήρια των οίκων Πετεινάρη και Θεοχάρη.

Στην Άνθεια και στη δεξιά πλευρά της εθνικής οδού προς Καλαμάτα, στο εγκαταλεημένο ελαιοτριβείο Φλέσσα υπήρχε μέχρι πριν από λίγα χρόνια η λαμαρίνα του τριβείου και στο εσωτερικό διατηρούνται δύο πιεστήρια της εταιρείας Ριμίολια παρόμοια με του Θεοχάρη.

Τριβείο με λιθάρια χρησιμοποιούσε μέχρι το έτος 2000 το ελαιοτριβείο Γιάννη Σταθά στον Άγιο Φλώρο. Στην αυλή βρίσκονται δύο υδραυλικά πιεστήρια παλκής κατασκευής της εταιρείας «CAMPLONE» από την Πεσκάρα.

Τα πιεστήρια Θεοχάρη, Ριμίολια και Camplone είναι νεότερης γενιάς με ενιαία δομή.

Τυπολογία κτιρίων

Από τα μελετώμενα ελαιοτριβεία, τα της πρώτης κατηγορίας, με τα λίθινα σύνολα, και όσα από αυτά είναι αναγνωρίσιμα, είναι επιμήκη ορθογώνια κτίρια, μονόχωρα, μικρού εμβαδού (40-70 τ.μ.), κτισμένα με λιθοδομή, δίρριχτη προφανώς κεραμοσκεπή στέγη και μία είσοδο.

Εκείνα της δεύτερης κατηγορίας, με βιδωτά μεταλλικά πιεστήρια, είναι επίσης επιμήκη συνήθως κτίρια ελαφρώς μεγαλύτερου εμβαδού, με δίρριχτη ή τετράρριχτη κεραμοσκεπή στέγη και μία έως τρεις εισόδους.

Τα της τρίτης κατηγορίας, με τα υδραυλικά πιεστήρια, είναι ποικίλων διατάσεων, από τα πιο απλά μέχρι τα πιο σύνθετα.

Στου Κατσαρού και τα τρία κτίρια κτισμένα για βιομηχανικούς σκοπούς. Το ελαιοτριβείο Τράγου διαθέτει το διμερές επιμήκες κτίριο με τα μηχανήματα, τους ριγούς και τον κήπο συνολικού εμβαδού περ. 900 τ.μ. Το εργοστάσιο Νικολάου είναι μονόχωρο, καταλαμβάνει έκταση περ. 110 τ.μ. και έχει τετράρριχτη στέγη. Το νεότερο κτίριο του ελαιοτριβείου Δρούκλα κτίστηκε το 1950 και έχει εμβαδόν περ. 400 τ.μ. Η μεγάλη έκτασή του και η πολύ καλή διατήρησή του το καθιστούν ιδανικό χώρο προσηφομένο για μουσειακούς σκοπούς.

Το ελαιοτριβείο του συνεταιρισμού του Φίλια, κτίσιμου το 1949, διαθέτει πολλούς και ευρείς χώρους. Του Σταθά στον Άγιο Φλώρο είναι νεότερο βιομηχανικό ευρύτατο κτίριο με ενιαίο χώρο. Το ελαιοτριβείο Χαρίτση στο Διαβολίτσι κτισμένο γύρω στο 1950 είναι πολυμερές, ακανόνιστου σχήματος εφοδιασμένο με πρόσθετους χώρους.

Στο Πεύκο, το ελαιοτριβείο Τζώρτζη είναι κτίσιμου σε ενιαίο χώρο με εμβαδόν περ. 70 τ.μ. Η στέγη έχει καταπέσει. Στην Άνθεια, το ελαιοτριβείο Φλέσσα είναι εργοστάσιο σε μορφή μονόχωρης τετράγωνης, τετράρριχτης, κεραμοσκεπής κατοικίας.

Μια ιδιαίτερη κατηγορία ελαιοτριβείων παρουσιάζει διάφορο οίκημα. Ο άνω όροφος χρησιμοποιείται για οικία και στο ισόγειο σε ενιαίο χώρο ήταν εγκατεστημένο το ελαιοτριβείο. Αυτά είναι στον Δεσφύλα το Διαπριτόε υδροκίνητο ελαιοτριβείο-μύλος, στη Θουρία του Αποστολάκη και στον Άγιο Φλώρο του Γεωργουγιάννη. Στην ίδια κατηγορία ανήκει και του Αλμυρού όπου προστίθεται και η χρήση του κήπου.

Όλα τα ελαιοτριβεία ήταν ιδιωτικά εκτός από αυτό του συνεταιρισμού του Φίλια.

Στο χωριό Αίπεια σώζεται ένα κτίσμα της εποχής της Τουρκοκρατίας, το οποίο στεγάζει ελαιουργείο, ιδιοκτησία Μ. Μπουλάμη-Ο. Γκίκα. Αποτελείται από δύο χώρους που επικονώνουν μεταξύ τους και δύο περβόλους. Έχει χαρακτηριστικό διατηρητέο μνημείο (ΦΕΚ 153/Β/13-3-96).

Σημειώσεις

1. Λάβρα από κλάμα με δυο άξονες (δίτυπλο) και τετράγωνο δίπλο από γυαλί και τέσσερις αόλακες απορροφεί στο κέντρο στο αριστερό κελί του Ραβδόλου (Εύλα και Λαός, σ. 176, εκ. 6, σ. 197, και Καθήμερη-Επτά ημέρες, 16.1.1994, σ. 10, I. Παπαγιάννης). Στη Λαοία οι οπίσθιες των κόνων δοκάρια είναι χαραγμένα στην εξωτερική πλευρά των λιθάρων της βόσκας (Αίπειο 1994, σφ. ΔΕ).
2. Τα λάβρα είναι από ντόπια πέτρα. Το κτίμα ανήκει στον Κωνσταντίνου Αμπερρόπουλου, κέρδι από το θάνατο. Στην τελευταία επιστολή μας στις 30.4.2000 το λάβρα έγινε «βραχονέσι», και ο κύριος διατηρητής έγινε ο παλιός ελέγχοντάς σε βόσκος. Το λάβρο από ιδιοκτησία Ηλ. Μολυγιέρ έχει χρησιμοποιηθεί ως τύπος σφραγής του αμοιροσφύγγι της Αιγιάλης(3).
3. Το κατωίλι έχει μεταφερθεί από το γειτονικό χωριό Βρωμόπιτρο μετά το μέσο του 19ου αιώνα. Η μεταφορά των λιθάρων στη Λευκάδα γίνεται η με ζυμώσις ανθρώπων που τρώουσαν την κλωμάκη όρατα πέτρα -στην κατηγορία οι ζυμώσις έμπαναν πίσω- ή για κοντικές αποστάσεις με κλωμάκη ρόνα όπου στους οποίους τοποθετούν ορίζοντα το λάβρο (Κονταμάζης 1982, σ. 99-90).
4. Οι κλωμάκες στα νεότερα τρέβια πρέπει να έχουν διάμετρο 1-2,20 μ. και πλάτος 0,28-0,35 μ., να είναι από γρανίτη και ψιλοκόκκινα. Προδράμουν κυρίως από ταξίωμα του Πόρου, της Αίγινας και του Δορυμνίου (Μαρίτσας 1937, σ. 33). Κατά μαρτυρία του 1910, του εργοστασίου λιγνίτη της Σμύρνης, η διάμετρος των λιθάρων ήταν 1,52 μ., το πάχος 0,30 μ., ενώ η διάμετρος του κατωίλιού 1,65 μ. (Μαυραγιά Λαοία, σ. 72).
5. Η σφραγίδα λόγω της τρέβης γίνεται λάδι. Για το έλαιόμα είναι πρέπει να είναι λίγο αναμειγμένο «πρινέσι» στη Λαοία, όπου οι μύλοι τρέβουν από ταυροί και κρόνοι να ένα τη μεγάλη τους δυναμική αποτελεσματικότητα στο κόνισμα. Το χρώμα των λιθάρων, «τοκόκκινα» γίνεται με τον πύκτο. Τα λάβρα ήταν από γρανίτη (Κονταμάζης 1982, σ. 86-88).
6. Υπάρχουν και περιπτώσεις όπου το πανάλι είναι μεγαλύτερο από το κατωίλι. Στη Ζάκυνθο, το κατωίλι 1,26 και 1,30 μ. διάμ., το ανάλι 1,64 και 2,15 μ., ενώ το πάχος τους 0,40-0,50 μ. (Εύλα και Λαός, σ. 352, εκ. 6-8, 356, Δ. Ζήβας).
7. Στο Άγιον Όρος η χρήση των μεταλλικών ελαιωπληκτρικών γεννητριών από τα μέσα έως τα τέλη του 19ου αιώνα, οπότε αποκαθιστούν και τα τελευταία έλαινα του είδους (Εύλα και Λαός, σ. 281, Π. Ανδρούτσος). Σχέδιο του βιδωτού σφαιρικού πετρελίου με κατόνια και μονέλα (στην). (Εύλα και Λαός, σ. 207, εκ. 6, από τη Κωνσταντίνου). Στο ελαιουργείο της μονής Μεγίστης Λαυράς βιδωτό με πλάντα και κατόνια. Τα μονέλα που ήταν από έλλιο άριου και έχει μπει ένα χρόνο στο νερό για να σκληρύνει, γυρίζον 3 ή 4 άνοδες. Στο τελευταία χρόνο της λειτουργίας του χρησιμοποιούσαν το βίτου για την πίεση της πλάντας (Εύλα και Λαός, σ. 264, εκ. 17, Στ. Μαυρολάκης). 8. Σοφιάς (1971), σ. 14-20. Σχέδιο λειτουργίας αυτού του τύπου πετρελίου άνωσφύγγι (Κονταμάζης 1982, σ. 92, εκ. 4). Στη θέση του μεταγενέστερου βίτουου βιοσκέτα ο έλλιο ανώσφύγγι.
9. Κολοιμορμίου πέτρα χρησιμοποιούσαν στη Λαοία - η μακριά διάμετρος πρόσ το μέσο (Μαυραγιά Λαοία, σ. 46). Η αντικατάσταση της από την κλωμάκη έγινε γύρω στο 1844 σύμφωνα με μαρτυρία του ίδιου (σ. 50).
10. Συντά το πανάλι είναι αναοιγένη. Η χρησιμοποίηση δύο αναοιγένητων πανώλιθάρων υπήρξε μία τεχνολογική καινοτομία με περιορισμένη εφαρμογή που τοποθετήσα στη βόσκας του 1940-50. Παρόμοια αναοιγένητων κλωμάκηων μολυβερών στη Λαοία (Εύλα και Λαός, σ. 370, εκ. 9, σ. 375, Ανθ. Οικονόμου).
11. Τα βίτουα έχουν δύο ή τέσσερα γρενάδια. Αυτά με το δύο είναι ταχύτερα. Τα βίτουα χρησιμοποιούν για να κάνουν τη μεγάλη πίεση του σπύσιου στο πετρελίο που αδυνατούν να κάνουν οι άνοδες με τα γέρια τους (Μαρίτσας 1937, σ. 35-36).
12. Στην Κέρκυρα, ο τύπος με τα πολλά πανάλια (3-3) λέγεται «λακί». Η χρήση της σταμάτηε γύρω στο 1970 (Sordinas 1971, σ. 8-12). Στη Λευκάδα μετά το 1900 το πετρελίο έγινε σφαιρικό (από χυτοσίδηρο) και στο αλίαν μπι-

13. και δύο λάβρα. Τις μηχανές αυτές τις προμηθεύονταν στην αρχή από την Τεργεστή και κατόπι από την Πειραιά (Κονταμάζης 1982, σ. 92, όπου και σχέδιο πετρελίου παρόμοιο με αυτό στη θέση Αγρούλα). Τρέβιο με δύο και τρία πανάλια στη Μόνη (Η έλα και το λάδι από την αρχαιότητα, σ. 458, εκ. 7-8, Ανθ. Οικονόμου). Τρέβιο με τρία λάβρα και δύο επίπεδα στην Κόνινα Χανίων (Η έλα και το λάδι στον χώρο, σ. 486-1, εκ. 6-8, Γ. Παπαγιάννης).
14. Πετρελίο πετρελίου του ίδιου είδους υπάρχει στην ένδεση του Διον. Ζήρα, δίπλα στη στάση του Ολυμπικού σταθμού στη Λαωία, Κηφισίας στα σύνορα Αιολιού-Χαλκιδικής.
15. Υδραυλικό πετρελίο με κάποιες διαφορές όπως τα μελαινώματα εδώ παρουσιάζονται σε διαφορετική καταχώρηση στην Εμπροσθή Εγκυκλοπαίδεια του «Νέου», 1937 (Εύλα και Λαός, σ. 217, εκ. 20, Α. Βολοβαζιούδης). Υδραυλικό πετρελίο με 4 σπύσιους, έμβολο και επιρροή του εργοστασίου λιγνίτη της Σμύρνης και τρέβιο με 2 λάβρα και λαμαρίνα στο κοινωτικό ελαιουργείο Αγ. Παρασκευά Λαοία (Δικανάλης κ.ά. 1988, σ. 47).
16. Τα υδραυλικά πετρελία τα λειτουργούντα χερσονησικά εδωθήσαν στην Κέρκυρα, η οποία δέχθηκε πρώτη την επίδραση της τεχνολογίας των Ιταλών, μεταξύ 1891-1895. Πνήγνα τέτοια κατασκευάστηκαν από τοπικά εργοστάσια ανάμεσα στους δύο παγκοσμίου πολέμου. Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος έβαλε τέλος σε αυτή την τεχνική (Sordinas 1971, σ. 20-21).
17. Λάβρα για αναοιγέλιους προερχόμενα από τη Μήλο (μαρτυρούμε) σε διάφορα μεγέθη στη Λευκάδα (Κονταμάζης 1982, σ. 33).
18. Οικονόμου λέγονται στη Λαοία μπαμπές (Μαυραγιά Λαοία, σ. 51, εκ. 6). Το ελαιουργείο της Αγ. Παρασκευά Λαοία, έχει 6 κίρια σπύσιους (μαμπές) (Δικανάλης κ.ά. 1988, σ. 47).
19. Η πετρελαιομηχανή ήταν φτηνότερη στη λειτουργία της κατά τέσσερις φορές από τη βενζινομηχανή. Με τη λειτουργία του ηλεκτρικού επιτυγχάνεται η απόλυτη σιελωσία, ώστε δεν μολύνεται το παραγόμενο λάδι από τους καπνούς και τις εστιασμένες καθ' όλη την έκδοτη να απορροφά τις οσμές (Μαρίτσας 1937, σ. 43-46).
20. Ο λειτουργούσας διακοσμήσει τη φυλόκτηνη δύναμη το λάδι από τα άλλα στοιχεία κατά μαρτυρία γερικών το συνεταιριστικό ελαιουργείο του χωριού Φύλα του δήμου Ουραλίας ήταν το πρώτο στη Μεσσηνία που χρησιμοποίησε διαχωριστήρα το 1949. Στην περιοχή της Περτρίας της Λακωνίας προσέθηκε το 1955 (Εύλα και Λαός, σ. 373, Ανθ. Οικονόμου). Το Η λίμα έχει στο μέσον διαχωριστήρι λαμαρίνα σε σχηματούχο ύψους για να εισέρχεται το λάδι, να που ελασρό -έχει έμβολο βάρος 0,917-, στη μία τη πλευρά. Στην Ελλάδα, η δεξαμενή διαχωρισμού του λαοίου είχε στο μέσον του ένα μέτρο του χωριστήρα της μεση ότι όπου διαχωρίζεται το λάδι στο διαχωριστή της λαδοκαλάς (Εύλα και Λαός, σ. 382, εκ. 5, Α. Γουρηνίτης).

Old Oil Mills of Messenia

Nikolaos G. Laskaris

In the framework of the research project carried out in Messenia, the oil producing region of Greece *par excellence*, relevant machinery and installations have been identified, the older ones dating from the mid-nineteenth century.

Three types of machinery have been identified: In the first type, the crushing device consists of a lower and an upper stone and the press displays a stone base and a wooden superstructure. In the second, the crushing device is enlarged and the press is made exclusively of metal. In the third type, that signals the industrialization of energy, the central system is hydraulic, the crushing device becomes even more bulky and elevated and the press is furnished with a piston. In this later phase of the oil mill evolution more modern and developed types of press are used. The last hydraulic press stopped to be used around 1980, while the oil mills operating to day are equipped with centrifugal apparatuses.

Not only the machinery, but also the type of the oil mill buildings is also diversified forming three groups: A. The small, single-spaced oil mills that are located in the olive production areas, process a small amount of olives and serve the needs of a few families. B. The enlarged oil mills that have the capacity to accommodate large quantities of olives and are located in populated areas. C. The oil complex that can handle an immense olive production and reflect the industrialization of energy and the increase of product.

Βιβλιογραφία

ΑΣΙΩΤΗΣ Μ. (1994). «Γέφυρα αναμνηστική από την καταρσίση της έλας στη Λαοία». *Αρχαιολογία* 51, σ. 31-34.

BRUN, J.P. (2003). Le vin et l'huile dans la Méditerranée antique. *Viticulture antique et procédés de transformation*. Paris.

ΔΙΚΑΝΑΛΗΣ Μ.Ε. ΜΠΟΥΛΑΜΗΣ Α.Α. ΤΕΚΧΝΟΛΟΓΙΑ ΣΦΑΙΡΩΝ (1889). «Κοινωτικό ελαιουργείο Αγίας Παρασκευά Λαοία». *Βήματα χάρου + Πέτρα*, 2, σ. 46-47.

ΕΥΛΑ ΚΑΙ ΛΑΟΣ, Δ. Τρέβιο Εργασίας, Κολακίτα, 7-9 Μαΐου 1993, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1996.

Η ΕΥΛΑ ΚΑΙ ΤΟ ΛΑΔΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΕΩΣ ΣΗΜΕΡΑ. Σμύρνη, Ανατολική Μεσσηνία, 1-2-10-1999, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρο Ερευνών Ελληνικής Αρχαιολογίας, σφ. 15, 2003.

Η ΕΥΛΑ ΚΑΙ ΤΟ ΛΑΔΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΕΩΣ ΣΗΜΕΡΑ. Σμύρνη, Ανατολική Μεσσηνία, 1-2-10-1999, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρο Ερευνών Ελληνικής Αρχαιολογίας, σφ. 20, 2003.

KACH-MERINIAI ETIA HMEPEI, 15.1.1994, Αίπειο, 0-6 πολυπίεση της έλας.

ΚΟΝΤΑΜΑΖΗΣ Π. (1982). «Αγροτικές Βιομηχανίες εποχής (Λευκάδα, Λαοία)». *Επιστημονικά Απομνημόνευτα Έταιρείας Εταιρείας Μελέτων* 6, σ. 1-118.

ΚΩΣΤΑΚΗΣ Θ. (1969). «Η έλα και το λάδι στη Λαοία». *Αρχαιολογία*, 21, σ. 367-415.

ΛΑΚΑΡΑΚΗΣ Ν.Γ. (1998-2000). «Πολικό ελαιουργείο στην περιοχή των χωριών Κορσούρα και Πέτραις της Νέας Μεσσηνίας». *Αρχαιολογία* 38, σ. 96-117.

ΛΟΥΚΑΤΟΣ Δ. (1967). «Καία ελαιουργία και ελαιουργία στο Αζοράκι». *Μελετηρικό Σύνολο* 7, σ. 101-115.

MARITZAS K. (1937). *Γραμμή ελαιουργίας*. Αθήνα.

ΜΠΑΝΑΓΙΑΣ-ΝΟΥΦΑΡΟΣ Μ.Γ. (1934). *Αρχαιολογικό Μουσείο Κορινθίου*, τόμ. 2, Αθήνα.

ΝΟΜΑΡΧΙΑ ΝΕΣΤΩΡ (1986). *Βενζινομύλοι κίρια στη Λαοία, 19ος και αρχές 20ού αι.* Ελευθεροτυπία, Ζακύνθος.

SORDINAS A. (1971). «Old olive oil mills and presses on the island of Corfu, Greece. An essay on industrial archaeology and the ethnography of agricultural implements». *Μεταφυσικό Σημειωματάριο*, Ανθρωπολογική Ρεσερτ Σέντερ, Occasional Papers, 40, 5.

ΣΟΦΙΑΝΑ Α. (1972). «Το λαοικό της Κέρκυρας. Το ιστορικό μέσο ερευνώσιμο, Δελτίο Αναπτυξιακής Έταιρείας Κέρκυρας 9, σ. 7-16.